

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

© В.П. Руденко, 2009

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна

Discussed in the paper are current major problems in evaluating Ukrainian natural resources potential (NRP), namely: reconsideration of the methodology for resource evaluation studies; their componentwise (“branch”) nature; cost parameters; time factor in estimating NRP value and structure. The ways of Ukrainian NRP cost estimation indexing are substantiated.

Постановка проблеми. Однією з визначальних передумов подолання світової соціально-економічної та екологічної кризи є збалансоване та ефективне використання національного багатства провідних країн як сукупності людського інтелектуального, фінансового, матеріального капіталу, духовних цінностей. Істотну роль у цьому багатстві відіграє природно-ресурсний потенціал (ПРП). Його потужність, різноманітність, ступінь залучення до господарського обігу суттєво впливають на структуру господарства та його територіальну організацію, зовнішньоекономічну активність усіх країн, навіть тих, які перебувають на постіндустріальній стадії розвитку.

На нинішньому етапі суспільного розвитку як ніколи раніше, пророчими стають твердження першого президента УАН академіка В.І. Вернадського щодо ПРП українського суспільства: “...Народ та інтелігенція мають усвідомлювати, що при тому неминучому скороченні державних витрат, — через нашу злиденність, що передбачається у найближчий час у неймовірній мірі, — витрати на вивчення природних продуктивних сил не повинні і не можуть скорочуватися так, як вони мають скорочуватися на все інше. Це найбільш продуктивні і найбільш необхідні витрати, що зараз існують в державних організаціях людства... Та країна, той народ, який зрозуміє це, вийде сильним, могутнім і щасливим з кризи, що переживає. Той же народ, який цього не усвідомлює, є народом приреченим” [1].

Активний науковий географічний пошук у сучасних умовах і його реалізація у практиці природокористування України проявилися у взаємодії основних стадій розвитку вчення про ПРП: від комплексного дослідження окремих компонентів природних продуктивних сил — встановлення взаємообумовлених зв'язків між ними — до виявлення, аналізу і цілеспрямованого формування їх географічних комплексів (комплексів продуктивних сил).

Така наукова спрямованість географічних досліджень ПРП України є відзеркаленням оголо-

шеного ООН за ініціативою Японії (Резолюція ООН 57/254, лютий 2003 р.) “Десятиліття навчання для стійкого розвитку”, що почалося в 2005 р. Сутністю підходу (стратегії) світового співтовариства у зазначеному напрямі є перехід від простої передачі знань і навиків, необхідних для існування в сучасному суспільстві, до формування нової філософії взаємовідносин суспільства і природи, до здатності жити і діяти у швидкозмінних умовах, брати участь у плануванні соціального розвитку, вчитися передбачувати наслідки запропонованих дій, у тім числі можливі наслідки у сфері стійкості природних екосистем.

Сучасні покомпонентні й інтегральні (комплексні) географічні дослідження регіонів України ґрунтуються на пізнанні складних природних і суспільних закономірностей розвитку природних продуктивних сил держави, вивчення яких є нагальною справою спеціалістів у галузі оцінювального ресурсознавства. Серед найневідкладніших ресурсооцінювальних завдань, що стоять перед Україною нині, на нашу думку, є такі:

- 1) формування методології та інструментарію комплексної еколого-економічної оцінки інтегрального ПРП та його окремих складових;
- 2) визначення ролі і місця еколого-економічної оцінки ПРП в інформаційно-кадастровій системі держави;
- 3) нагромадження практичного досвіду та власне проведення загальнодержавної еколого-економічної оцінки ПРП в умовах стабілізації суспільного розвитку в Україні.

Поза всяким сумнівом, розв'язання вищезазначених проблем потребуватиме зосередження значних інтелектуальних, трудових, фінансових зусиль і витрат провідних наукових та проектних установ країни і практиків-ресурсознавців уже в найближчий час, оскільки ми перебуваємо на новому етапі організації ресурсооцінювальних робіт у всьому українському масштабі.

Виходячи з вищевикладеного, метою цієї публікації є формулювання (визначення) основних

нерозв'язаних проблем сучасного етапу оцінювання ПРП в умовах України та обґрунтування способів індексації кадастрових цін на природні ресурси.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток української економіки в останні роки засвідчує виразне зростання ролі та значення в ній природно-ресурсної складової. Важливість цієї ланки у системі функціонування продуктивних сил держави підтверджують дані стосовно зовнішньоекономічних зв'язків України. Навіть на перший погляд стає очевидним переважання у їхній структурі природно-ресурсної компоненти. Зокрема, частка мінеральних продуктів в українському імпорті становила 30,0 %, деревини і виробів з деревини, виробів з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла – 2,2 %, водночас у структурі експорту частка недорогих металів і виробів з них дорівнювала 42,8, мінеральних продуктів і виробів з деревини – 11,7 % [2]. Очевидна нерациональність такої структури імпорту та можливість розвитку власних імпортозамінювальних виробництв потребують виважено і ґрунтовно враховувати цінність природних продуктивних сил держави у регіональному вимірі.

Зазначимо, що у сучасній практиці ресурсооцінювальних робіт вкрай обмаль інформації щодо конкретного досвіду та результатів їх виконання. Для цього є низка об'єктивних і суб'єктивних причин. Розглянемо кілька найважливіших з них.

По-перше, перехід української економіки на ринкові засади спричинив злам у самій методології виконання ресурсооцінювальних робіт. У цьому зв'язку не можна не погодитися з О.Л. Кащенко, яка стверджує, що на цей час в Україні ціну землі (або ціну її купівлі-продажу) визначити через ренту (як капіталізовану вартість) взагалі не видається можливим. Реальна вартісна оцінка національного багатства має не спиратися на витратний принцип, а виходити із суспільної корисності природного багатства. Цінність природного багатства як економічного ресурсу може бути виміряна за ступенем його залучення до господарського обігу, а цінність природного багатства як економічного блага – за його обмеженістю [3].

У цьому ж методологічному аспекті лежить і розв'язання такої важливої проблеми, як визначення єдиного критерію і узагальнювального показника еколого-економічної оцінки ПРП. Чи може бути диференціальний доход як матеріальна основа диференціальної ренти 1 і 2', а тим більше його нульові та від'ємні з 1996 р. величини (“антирента”), показником сукупного природно-ресурсного багатства території? На наш погляд, ПРП має характеризуватися сукупною, а не частковою (різницевою) продуктивністю всіх природних ресурсів краю, вираженою у їх суспільній споживчій вартості. Показовими у цьому зв'язку

можуть бути результати грошової оцінки земель України всіх форм власності, проведеної станом на початок 1997 р. [4]. Сільськогосподарські угіддя, що становили 61,9 % усієї території держави (крім земель сільськогосподарського використання у межах населених пунктів), із застосуванням внутрішніх нормативних цін отримали всього 18,5 % величини комплексної оцінки ПРП земель. Водночас оцінка земель у межах населених пунктів (11,3 % території країни) сягнула 70,5 % загальної вартості всіх земель. Таким чином, грошова оцінка ПРП сільськогосподарських угідь України була вчетверо меншою за вартість землі в межах населених пунктів, а в розрахунку на 1 га – меншою уже у 27 разів! [4]. Саме тому, на нашу думку, землі населених пунктів, як і землі під залізницями, автомобільними шляхами чи аеродромами тощо, необхідно оцінювати у складі не природно-ресурсного, а сукупного ресурсного потенціалу як цілого.

По-друге, у наш час дані щодо оцінки ПРП України, як правило, мають вибірковий покомпонентний (так званий галузевий) характер, що не дає змоги з достатньою об'єктивністю їх зіставляти, порівнювати між собою, зокрема в регіональному аспекті. Так, автори розділу “Надра” Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 р. наводять оцінку розвіданих запасів 7807 родовищ промислового значення країни на рівні 7–7,5 трлн дол. США [5]. За твердженням Д. Гурського, заступника голови правління НАК “Надра України”, за 98 різновидами корисних копалин із 120, які видобуває людство, Україна посідає провідні позиції у країнах СНД, Європи і світі. Лише розвідані запаси природного газу на теренах нашої держави становлять 1 трлн 386 млн м³, нафти – понад 1 млрд 100 млн т [6].

Разом з тим земельний потенціал нашої держави, за українськими нормативами, вартий 0,84 трлн дол. США, а за цінами, що склалися в Німеччині, – 3,9 трлн дол. США [4].

По-третє, ПРП, як елемент національного багатства держави, має бути визначений у вартісних показниках, що є фактично єдиним мірилом його суспільної цінності. Безперечно, обґрунтування ціни на використовувані природні ресурси, обсягів їх реалізації є ключовим питанням вартісної оцінки ПРП. Як зазначають Б.М Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко зі співавторами, “оцінка виконується в цінах, які склалися в економіці держави на час виконання оцінки і приймаються незмінними на протязі всього розрахункового періоду при відсутності достовірної інформації щодо прогнозування їх зміни” [4]. І далі – “в умовах ринкової економіки для розрахунку приймаються ціни світового чи регіонального ринку, які встановлюються під впливом по-

питу і пропозиції. При такому способі формування ціни, на відміну від директивно встановленої, вона є не тільки мірилом вартості, а й виконує важливу сигнальну функцію, оскільки в динаміці зміни цін на товар віддзеркалюється ступінь його дефіцитності” [4]. З цих тверджень можна зробити висновок, що в процесі вартісних оцінок ПРП застосовують як внутрішні вітчизняні, так і поточні світові ціни на природні ресурси [7]. Однак при цьому залишається нерозв’язаною низка питань, серед них: якою буде величина оцінки потенціалу так званих “гірших” ділянок природних ресурсів; наскільки стабільними є поточні світові ціни (наприклад, на нафту чи природний газ); якою мірою використовувані ціни регіонального міждержавного ринку відображають реальні економічні процеси у галузях природокористування і чи не є вони насамперед важелем політичного тиску з боку монополіста і т. ін. Як стверджує Д. Гурський, важко чітко пояснити українцям, які, маючи під ногами понад 40 трлн м³ блакитного палива – такі колосальні енергоресурси, повинні щороку витратити до 15 млрд дол. США на закупівлю чужих енергоносіїв [6], а в 2008 р. більше вже в 1,38 раза [8]. Поза всяким сумнівом, про жодне наукове обґрунтування рівня регіональної ринкової ціни на природний ресурс у цьому випадку не може бути і мови.

По-четверте, існує проблема врахування фактору часу при визначенні величини і структури ПРП території. Мова йде саме про сучасний, а не перспективний чи ретроспективний ПРП. Який має бути часовий період, що характеризував би сучасний стан ПРП держави? Згідно з новітніми методиками ресурсооцінювальних робіт, наприклад, для земельних ресурсів він становить 5–7 останніх років, для лісових багатств – 5 років. При цьому переоцінку природних ресурсів, на думку більшості науковців, слід проводити не частіше одного разу на 5–10 років. Отже, ПРП станом на 2008 р., виходячи з вищевикладеного, може характеризуватись оцінкою 1998 р. за результатами господарської діяльності у галузях природокористування, що склалася за 1991–1997 рр. Так, показники стану світових природних ресурсів Доповіді про світовий розвиток 2000–2001 рр. [9] охоплюють період 1979–1981, 1996–1998 рр. щодо продуктивності землекористування, 1990–1996 рр. – для оцінки водних ресурсів, 1990–1995 рр. – для характеристики лісових багатств [9].

Розрахований нами для міждержавних порівнянь на початку становлення незалежної України інтегральний (стартовий) ПРП становив у річному виразі 62,4 млрд дол. США, або 53,95 млрд крб. [10]. Якою мірою цей показник може бути використаний для аналізу сучасного ПРП держави?

Нинішній рівень і стан соціально-економічного розвитку України загалом та його основних галузей природокористування зокрема потребує розробки взаємопогодженої, взаємодоповнювальної, логічної в усіх своїх елементах системи радикальних заходів, що спонукали б природокористувачів, власників природних ресурсів до ефективного їх освоєння, збалансування використання природних продуктивних сил з їх охороною та розширеним відтворенням.

ПРП є головним національним багатством держави, що не може бути занедбаним, залишеним у розпорядженні неспроможних господарів. В умовах, коли в Україні до цього часу діє викривлений економічний механізм ціноутворення та розрахунків за продукцію основних галузей природокористування, не запроваджений ринок природних ресурсів, дуже складним є питання визначення прийняттого сучасного рівня цін на надра, землю, водні чи лісові багатства.

З одного боку, нагромаджений на сьогодні багатющий досвід ресурсооцінювальних робіт в Україні потребує свого подальшого розвитку та збагачення в ринкових умовах, з іншого – рівень цін на природні ресурси має бути науково обґрунтованим, збалансованим, щоб не допустити скуповування природно-ресурсних ділянок невеликою кількістю можновладців і не перешкодити позитивному процесу їх переходу від мало працездатних громадян похилого віку до ефективних молодих власників зі спеціальною освітою.

Існуючі в нашій державі напрацювання в цьому напрямку у галузях природокористування, як правило, мають одну й ту саму ваду – вузькогалузевий (правильніше вузькокомпонентний) підхід, коли навіть у межах одного виду природного ресурсу в ціні не дотримуються усталені природою пропорції, корисність кожної з яких визначають їх суспільною споживною вартістю.

Отже, якою є величина ПРП України в цінах 2005–2008 рр. у гривневому і доларовому (США) еквіваленті? Які наші сьогоднішні природно-ресурсні можливості на світовому ринку, що чекає галузі природокористування держави у наступні роки?

На нашу думку, щоб відповісти на ці непрості питання, за основу оцінки слід взяти центральну, найважливішу галузь українського природно-ресурсного комплексу – земельні ресурси, землю – той головний елемент національного багатства України, що допоможе підняти на найвищий рівень всю національну економіку держави.

Серед всього розмаїття наукових підходів до визначення величини земельного потенціалу сільськогосподарських угідь України [1, 4, 12], на нашу думку, особливої уваги заслуговує праця академіка І. Юхновського та к.е.н. Г. Лободи “Ціна землі” [11]. Стрижнева думка авторів, над-

звичайно важлива в умовах нестабільної економіки, така: в основу нормативної оцінки слід «покласти природну врожайність українських земель, тобто врожайність, яку можна одержати за умов дотримання сівозміни культур та застосування комплексу робіт лише з механічного обробітку ріллі без додавання добрив» [11, с. 7].

За даними Інституту ґрунтознавства та агрохімії УААН, середня природна урожайність в Україні становить близько 26 ц/га, що засвідчує суттєві переваги нашої держави порівняно з іншими країнами світу. Однак, зважаючи на той факт, що середні значення урожайності у 1995–2000 рр. були нижчими за природні, І. Юхновський та Г. Лобода пропонують тимчасово, до відтворення природної родючості землі, середні нормативні витрати розрахувати на урожай 21 ц/га. При цьому автори особливо наголошують на тому, що величина земельного податку має залежати не від реального доходу сільгоспвиробника, а від нормативного доходу, тобто того, який можна отримати на кожній окремій ділянці за умов дотримання певного стандарту господарювання (що спонукатиме селянина до удосконалення землекористування, оскільки потрібно буде сплачувати фіксовану суму податку незалежно від отриманих результатів господарювання).

Виходячи з розрахунків учених Інституту аграрної економіки УААН, середня нормативна собівартість 1 т зерна в Україні становить 62, а його вартість – 97 дол. США. Звідси – величина середнього нормативного прибутку дорівнюватиме 73,5 дол. США на 1 га. Взявши цей рівень за основу при потенційній ставці за депозитами для фізичних осіб у розмірі 23,5 % та величині абсолютної ренти у розмірі 16 дол. США/га, І. Юхновський та Г. Лобода отримали нормативну стартову ціну ріллі у 381 дол. США за 1 га [11, с. 7].

Однак “зважаючи на високу ставку банківського депозиту, розрахована середня нормативна ціна землі в Україні на теперішній час, – як стверджують І. Юхновський та Г. Лобода, – є приблизно у 10 разів нижчою за її реальну вартість” [11, с. 7], тобто ціна ріллі в Україні нині – 3810 дол. США/га.

Беручи до уваги той факт, що оцінка 1 га земель під багаторічними насадженнями в Україні є приблизно втричі вищою, а природних кормових угідь – більш ніж удвічі нижчою за ціну ріллі, отримаємо нормативну стартову ціну потенціалу всіх сільськогосподарських угідь держави на рівні 159,3 млрд дол. США.

Зауважимо при цьому, що йдеться про так звану капіталізовану оцінку потенціалу сільськогосподарських угідь. За середнього для економіки України нормативного коефіцієнта ефективності капітальних вкладень в 0,15 величина земельного потенціалу держави у річній розмірності становитиме 23,9 млрд дол. США.

Слід зазначити, що виконані нами у 1990-х роках розрахунки величини стартового ПРП України у поточному доларовому еквіваленті дали змогу оцінити середньорічний потенціал сільськогосподарських угідь держави на рівні 24,18 млрд дол. США [10]. Як видно, “ціна землі” України, за І. Юхновським, Г. Лободою, практично збігається з результатами наших досліджень. У цьому випадку дуже важливий масштаб зіставності результатів оцінювання потенціалу найважливішого природного ресурсу держави, масштаб, що дає можливість (з певною умовністю) використовувати відповідні перевідні коефіцієнти для переходу від величини ПРП у природно-ресурсних цінах 1990-х років до ПРП України у цінах нинішнього етапу розвитку природокористування. Отже, таким перевідним коефіцієнтом від кадастрових цін

Диференціація природно-ресурсного потенціалу економічних районів України (у цінах 2004–2008 рр.), млрд грн

Економічний район	Потенціал						
	мінеральний	водний	земельний	лісовий	фауністичний	природний рекреаційний	інтегральний
Донецький	41,532	3,206	8,829	0,346	0,086	2,743	56,742
Придніпровський	22,404	3,518	11,514	0,170	0,175	2,159	39,940
Північно-Східний	2,964	3,514	17,492	1,277	0,257	2,766	28,270
Столичний	1,899	3,848	16,930	2,245	0,201	3,360	28,483
Центральний	1,358	2,000	11,238	0,501	0,123	1,063	16,282
Причорноморський	2,139	7,831	23,990	0,531	0,262	7,068	41,821
Подільський	0,524	2,701	17,166	0,882	0,081	1,234	22,589
Північно-Західний	0,281	1,604	5,132	1,508	0,054	0,736	9,315
Карпатський	3,123	7,052	7,441	3,789	0,039	4,878	26,322
Україна	76,224	35,274	119,732	11,249	1,278	26,007	269,764

на природні ресурси 1990-х років до їх нинішнього рівня міг би стати курс американського долара до української гривні, що сформувався за останні роки на рівні, як 1 до 5.

Таким чином, ПРП України у річній розмірності за нинішнього рівня цін на природні ресурси визначатиметься величиною у 269,76 млрд грн (див. таблицю).

За природно-ресурсною міццю райони розмістилися у такій послідовності: Донецький (21,0 % усього природно-ресурсного багатства України), Причорноморський (15,5 %), Придніпровський (14,8 %), Столичний (10,6 %), Північно-Східний (10,5 %), Карпатський (9,8 %), Подільський (8,4 %), Центральний (6,0 %) і Північно-Західний (3,4 %). За територіальною продуктивністю інтегрального ПРП два крайні економічні райони – Донецький і Північно-Західний – співвідносяться між собою як 4,6 до 1,0, за величиною ПРП на 1 особу населення – як 1,8 до 1,0.

Підсумовуючи викладене, можна досить чітко простежити загальну закономірність у розвитку інтегрального ПРП України – зростання його величини, територіальної продуктивності у напрямку з півночі та північного заходу на південь і південний схід, що пов'язане насамперед з підвищенням ефективності у тому самому напрямку мінеральних, земельних, природних рекреаційних ресурсів.

1. Руденко В.П., Чернюх О.І. Становлення конструктивно-географічних напрямів раціонального природокористування в Україні у першій половині ХХ ст. – Чернівці, 2004. – 216 с.
2. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К., 2007. – 552 с.
3. Кащенко О.Л. Фінанси природокористування. – Суми, 1999. – 421 с.
4. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К., 1999. – 716 с.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 році // Мінекології України. – К., 2001. – 184 с.
6. Гурський Д. Енергетичний потенціал України // Уряд. кур'єр. – 13 лист. 2007, № 229. – С. 11.
7. Справочник цен мирового рынка: Информ.-аналит. бюл. – М.: ВсеросНИконъюнктурный ин-т, 2001. – № 11. – С. 5–34.
8. Обговорили ціну на газ // Уряд. кур'єр. – 6 груд. 2007 р., № 229. – С. 2.
9. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Наступление на бедность. – М., 2001. – 184 с.
10. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3 ч. – К.; Чернівці, 1999. – 568 с.
11. Юхновський І., Лобода Г. Ціна землі // Уряд. кур'єр. – 2002. – 11 черв., № 105. – С. 7.
12. Барановський В.А., Шищенко П.Г. Природно-ресурсний потенціал / Еколого-економічна збалансованість території. М 1 : 9 000 000. – К., 2005. – 35 с.

Надійшла до редакції 23.04.2009 р.

В.П. Руденко

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Розкрито основні проблеми сучасного етапу оцінювання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) України: злам у методології виконання ресурсооцінювальних робіт; їх покомпонентний (“галузевий”) характер; використання вартісних показників; урахування фактору часу для визначення величини і структури ПРП. Обґрунтовано способи індексації вартісної оцінки ПРП України.

В.П. Руденко

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

Раскрываются основные проблемы современного этапа оценивания природно-ресурсного потенциала (ПРП) Украины: пересмотр самой методологии выполнения ресурсооценочных работ; их покомпонентный (“отраслевой”) характер; использование стоимостных показателей; учет фактора времени при определении величины и структуры ПРП. Обосновываются пути индексации стоимостной оценки ПРП Украины.